

Трајан ГОЦЕВСКИ

ТРАЈНИОТ КАРАКТЕР НА КРИЗИТЕ НА БАЛКАНОТ

1

И покрај цивилизациските определби за започнување глобален процес на воспоставување нов светски поредок кој ќе почива врз демократијата, слободниот пазар, мирот и разоружувањето и врз почитувањето на човековите права, веков го завршуваме во обратна насока. Цивилизацијата е придружена со постојано мултиплицирање на силата, расте арсеналот на средствата за масовно уништување, сè уште силата се јавува како краен арбитер во решавањето на споровите меѓу државите, а војната, како феномен, останува на сцената, речиси, без прекин.

Со еден збор, кризите стануваат наша судбина а ние нивни современици.

Причините за ваквата состојба се различни и тоа: историски, политички, економски, воени, верски, национални и слично, но се необјасниви ако се направи анализа на последиците што ги носи војната и насилството врз населението, материјалните добра, културните вредности и врз историското наследство.

За согледување на димензиите на оваа појава можат да послужат повеќе индикатори. Во овој век, поради разни кризни состојби, се водени над 270 војни од кои две светски, што значи 2-3 војни годишно. Само по Втората светска војна се водени над 150 војни или 3-4 војни годишно, биле ангажирани над 6 милиони војници, во војните биле вмешани околу 50 држави, а жртвите ја надминале бројката од 22 милиона.

Само за потсетување, во нашето непосредно опкружување, поради кризата во поранешна Југославија, се водеа 4 војни во последните неколку години и сè уште сме далеку од стабилизирање на регионот во кој живееме. Според сè уште непотврдени бројки, како последица на кризата на просторот на поранешна Југославија, досега се евидентирани околу 500 000 мртви, околу 1 000 000 ранети и повредени и над 5 000 000 раселени лица.

Постојат огромен број причини за појавата на кризи, особено по Втората светска војна, но тие можат да се подведат под единствен

заеднички именител, а тоа е прераспределбата на политичката, економската и воената моќ, што доведува до нова констелација на силите и односите во Европа и пошироко од неа. Ваквата редистрибуција на односите и силите неминовно ја изострува стратегиската позиција на земјите, која резултира со кризи, антагонизам, војни и насилства. Кога се анализира оваа ситуација настаната по Втората светска војна, би биле наивни ако помислиме дека зад таа поларизација не стојат огромни економски, политички и воени интереси на водечките актери во кризите. Всушност, тие се јавуваат во улога на нивни менаџери.

Новата фаза на промена на односите, а со тоа и на кризата, како на глобален, така и на регионален план, настанува при крајот на деветтата и првата половина на десеттата деценија на овој век, која се карактеризира со нова редистрибуција на силите и односите предизвикана со распадот на СССР и на Варшавскиот пакт и почнувањето на периодот на постстудената војна или, како што уште може да се нарече, периодот на студениот мир. Во овој кус период од неполна деценија настануваат тектонски нарушувања на силите и односите на политички, воен и економски план, кои можат да се илустрираат преку следниве манифестации:

- се распаднаа СССР, Југославија и Чехословачка како држави, а од тој процес се создадоа нови суверени држави;
- се распадна Варшавскиот пакт како еден од протагонистите на студената војна и на трката во вооружувањето;
- се обедини Германија, која најверојатно чекори кон позицијата на водечка европска политичка, економска и воена сила:
 - настана темелни промени на политичките и економските системи во новите држави во Европа;
 - се напушти социјалистичкиот модел на уредување, а со тоа и причината за конфронтации по овој основ:
 - се отворија нови кризни жаришта, особено на подрачјето на поранешна Југославија, кои создадоа услови за нова констелација на односите на Балканот;
 - се создадоа одредени претпоставки за нови односи, особено од аспект на големодржавните апетити и стратегии на балканските земји, што може да биде вовед во нова ескалација на непријателствата и криза на овие простори, што е историски потврдено;

- настанаа нови здружувања, како и идеи за нови регионални асоцијации, кои ако не водат сметка за новата реалност на Балканот, можат да ги доведат во прашање новонастанатите политички и воени односи;
- нараснаа етничките проблеми и малцинските прашања кои, исто така, се константа на новите односи на Балканот и пошироко и доколку не се контролираат можат да доведат до нови нарушувања и на така неповолните политички односи во регионот;
- се појави организираниот криминал, тероризмот, трговијата со дроги и други општествено штетни појави кои, со оглед на кривките состојби во новоформираните држави, можат да бидат дополнителен фактор за нови кризи;

2

Наведените појави го детерминираат периодот во кој живееме како непредвидлив, нестабилен и ризичен за државите кои, пред сè, се наоѓаат во периодот на т.н. транзиција, кој трае долго, со тенденција да се задржи и понатаму и кој, надополнет со економските и социјалните проблеми, може да предизвика нови жаришта за нестабилност во регионот и кризи од пошироки размери.

Неизвесноста во овој милениум и можноста од појава на нови кризи особено ќе се изрази преку повеќе појави кои се наследство од дваесеттиот век. Имено:

- ќе продолжи тенденцијата за унификација на политичките системи како основа за новиот светски поредок, кој ќе се заснова на демократијата, пазарната економија и човековите права. Овој процес ќе предизвикува реакции кај одреден број држави и режими кои и понатаму ќе останат извор на кризи или ќе бидат причина за појава на нови кризи.
- ќе продолжи процесот на глобализација на економската сфера при што ќе се создаваат нови економски групации кои меѓусебно ќе се конфронтираат и ќе ја прошируваат можноста од појава на кризи;
- во овој век особено ќе дојде до израз верската нетолеранција и конфронтација врз таа основа, при што ќе доаѓа до израз верскиот екстремизам кој, исто така, може да биде генератор на нови кризи.

Одредени аналитичари сметаа дека судирот на цивилизациите во XXI век ќе биде токму врз таа основа.

3

Меѓународните односи по завршувањето на Студената војна се здобија со нови карактеристики. Од една страна, присутни се интеграциските процеси во Западна Европа, кои се карактеризираат со унапредувањето на позитивните карактеристики на Европската Унија, додека, од друга страна, се кризите и нестабилноста што произлегоа од дезинтеграционите процеси и длабоките општествени промени во Источна Европа, за кои стана збор.

Нестабилноста и несигурноста што владее на просторот на Југоисточна Европа, веќе долго време го привлекува вниманието на меѓународната заедница. Но, во рамките на набљудувањето на проблемот со којшто се соочуваме, можеме да предочиме дека загриженоста околу заканите за мирот и безбедноста произлегуваат од комплексноста на дезинтеграцијата на поранешна Југославија и примената на насилство во тој процес. Всушност, се покажа дека во најголем број случаи примената на сила, наспроти демократските пристапи, претставува доминантен приод кон проблемите. Како последица на тоа, заканите за мирот и сигурноста се дефинираат на национално и меѓународно ниво со висок степен на индивидуална несигурност и страдање.

Затоа сметаме дека во барањето одговор или соодветен пристап во однос на проблемот со којшто се соочуваме, ќе треба да разложиме барем три дилеми:

- прво, во однос на проблемот или неговото дијагностицирање, неопходно е да се дефинира нивото на односот помеѓу мирот и конфликтот, односно од траен мир до војна;
- второ, да се издиференцира стратегијата за справување со кризите, со влезни решенија и средства за дејствување како и со јасна излезна стратегија;
- трето, да се проценат способностите или капацитетот на националната стратегија за справување со проблемот којшто продуцира криза и да се лоцира нивото на ангажирање на меѓународните организации.

На оваа релација како сериозно се наметнува прашањето на расположливост со релевантни стратегии и средства, односно валидноста на традиционалните пристапи кон заканите за мирот и безбедноста и барањето на комплексен одговор кој можеби ги надминува расположливите капацитети.

4

Во однос на првата дилема, или дијагностицирањето на проблемот со којшто се соочуваме, забележливи се различни теоретски пристапи. Од една страна, некои автори го применуваат пристапот на внатрешен/меѓународен конфликт, со примена на варијаблите за видот на учесниците во кризата и за бројот на жртвите, за да ги диференцираат конфликтите од мал или среден интензитет од војната.

Други автори го применуваат пристапот на односот на развојни фази на кризата, почнувајќи со траен или позитивен мир, движејќи се кон стабилен мир, нестабилен мир, криза и војна.

Според присуството на тензиите, конфронтацијата, избувнувањето на насилствата, прекинот на насилствата, разрешувањето или реконсилијацијата, се определува стратегијата за справувањето со нив.

Лоцирањето на кризата како предизвик или закана за мирот и безбедноста, носи сериозни концепциски дилеми. Оттука, мора да се има предвид дека справувањето со кризите претставува комплексна активност којашто може да се набљудува од неколку аспекти.

Од една страна се:

- теоретските проблеми со кои се соочува секој истражувач во обидот да ги генерализира спецификите и атрибутите на поимот криза;

- потоа, во согласност со избраниот концепциски лимит да ја утврди рамката на кризата и нејзината позиција во развојниот циклус на конфликтот;

- нивото на насилство и употребата на воена сила.

Од друга страна:

- дефинирањето и реалистичното толкување на кризата ќе ги дефинира контекстот и актерите и ќе го одмери одговорот;

- соодветниот одговор на кризата може да бара интеропера-
тивност на повеќе актери, како на национално така и на меѓународно
ниво;
- приоритетните проблеми коишто ќе ја редуцираат кризата.

5

Во таа смисла значајни се показателите од истражувањето на однесувањето во меѓународни кризи, коишто нудат дефинирање на меѓународната криза како секвенца од интеракциите меѓу владите на две или повеќе суверени држави во сериозен конфликт, помал отколку војна, но којшто вклучува перцепција на висока опасност од можност за војна.

За да се дообјасни пристапот кон концептот на криза, треба да се нагласи дека авторите вообичаено ги третираат актерите во кризите како субјекти коишто имаат:

- перцепција за заканата,
- перцепција за ограниченото време и
- перцепција за висока можност од вооружени непријателства и криза.

Според истражувањата, всушност, високиот степен на можност од вооружени непријателства е клучна детерминанта на дефинирањето на кризата и актерите во неа. Притоа треба да се потенцира и тоа дека постоењето на трите детерминанти на меѓународната криза се неопходни, но перцепцијата за можност од вооружен судир е клучна детерминанта и вовед во кризата на воено-безбедносната компонента на надворешната политика на одредена држава.

6

Од аспект на овој труд, истражувањата покажуваат дека траењето на меѓународни кризи е долгорочно т.е. тие имаат долгорочен карактер, без исклучок. Одредени истражувања што ги третираат меѓународните кризи од 1918-1994 година покажуваат дека тие се и многубројни, вкупно над 412, и со над 895 актери во кризите. Само

во Втората светска војна имало преку 171 криза од кои 112 се со странско мешање. Според перцепцијата на можноста од насилство во кризата, истражувањето ги диференцира интравоените кризи од едностраните кризи (109) и двостраните (216). Оваа поделба е искористена за да се спореди можноста од ескалација на насилство во двата случаја.

Според истражувањата, доколку перцепцијата за можна ескалација на насилство е еднострана (еднострана криза), односно не е споделена (двострана криза), помала е веројатноста од ескалација на кризата. Наспроти тоа, истражувањата сугерираат дека можноста од ескалација и вооружен конфликт се поверојатни во двостраните кризи, кога перцепциите за можна ескалација на насилство се двострани.

Ова понатаму корелира со техниките што се употребуваат за управување со кризите а коишто можат да се движат од инструменти за влијание, преку преговори и други ненасилни техники, до употреба на вооружена сила. Според резултатите од досегашните истражувања, насилните техники за управување со кризите се поверојатни во двостраните кризи (62%) отколку во едностраните (26%).

На техниките за управување со кризите и можноста од ескалација на насилството влијаат различни фактори како:

- географската близина,
- рамнотежата или односот на силите,
- насилното или ненасилното иницирање на кризата,
- нивото на закана на вредностите,
- видот на актерите,
- видот на кризата.

7

Сѝраш̄е̄гӣи за сѝравување со кризис̄е̄

Имајќи предвид дека концептот на криза го поставивме во еден поширок контекст на циклусот што се простира меѓу траен мир и војна, во определувањето на стратегијата за справување со кризите ја прифаќаме претпоставката дека контингенцискиот пристап, односно

соодветна техника за соодветна фаза од конфликтот, е рационален пристап.

Во таа смисла неопходно е да се направи дистинкција во однос на стратегиите за справување со конфликтите во смисла на одбегнување, превенција, управување, решавање/разрешување, и терминот управување со кризи. За таа цел би ја посочиле рамката според која управувањето со кризите се состои од напори да се одржи ситуацијата на високи тензии и конфронтација меѓу конфликтните страни што е определена со примена на закана со сила, и од можната употреба на вооружено насилство. Со тоа правиме дистинкција меѓу превенцијата на конфликтите којашто се потпира на превентивни техники, управувањето со конфликтите, коешто го опфаќа ублажувањето на конфликтот, писмејкингот и присилата кон мир, пискипингот, разрешувањето на конфликтот или писбилдингот, од управувањето односно менаџментот со кризите.

Дистинкцијата е важна затоа што одредена фаза од конфликтот, во таа смисла и кризите, имаат свои развојни циклуси коишто реагираат на соодветни техники. Затоа управувањето со кризите треба да се сфати како дел од процес/активност што е поставен како комплексен пристап кон определен конфликт. Кризата сама по себе не може да се набљудува изолирано од циклусот на конфликт, туку, напротив, потенцијалите за справување со кризите се дел од комплексноста на пристапите и механизмите за одржување на мирот и безбедноста.

8

Комплексноста на пристијатиот

Кога станува збор за управувањето со кризите, може да се потенцираат нејзините воени, политички, економски и социјални, како и хуманитарните и еколошките аспекти. Секој од овие аспекти претпоставува соодветна подготвеност на одделни држави да се справат со кризите и да ги редуцираат последиците од нив. Во таа смисла капацитетот на одделни држави за справување со кризите е само дел од национално-безбедносната стратегија којашто се насочува кон конкретен

проблем што продуцира криза. Во најголем број од случаите кога државите немаат способност или таа способност ја сведуваат исклучиво на техники што се засновуваат на примена на присила, може да се очекува продлабочување или проширување на кризата или вовед во отворен конфликт.

Може да се каже дека предизвиците за мирот и безбедноста во периодот на Студената војна, во смисла на блоковската конфронтација, оформија двоен пристап на управување со кризите: меѓу блоковите и во рамките на блоковите.

Периодот по завршувањето на Студената војна отвори нови предизвици и закани. Овој период недвосмислено покажа дека конфликтот, особено внатрешниот, претставува најсериозна закана за мирот и безбедноста. Во тој контекст искуството покажа дека традиционалното чување на мирот не е доволен одговор на комплексноста на конфликтот и дека меѓународните и регионалните организации не можат унилатерално да одговорат на заканите. Дел од нив можат да одиграат значајна улога во превенирањето на конфликтите и во постконфликтното градење на мирот, но сериозни резултати можат да се очекуваат само во услови на комплексен, координиран и навремен одговор којшто ќе се потпира на капацитетите на ОН, НАТО, ОЕБС, ЕУ.

Може да се констатира дека дел од одговорот за долгорочно превенирање на конфликтите е развивање на систем на односи и во регионален контекст коишто ќе содржат широк спектар на елементи за превенција.

9

Еден поглед наназад ќе покаже дека Македонија како културен, економски и геополитички центар на Балканот и врска меѓу Европа и Блискиот и Средниот Исток, постојано била крстопат за цивилизациите но и арена за војни, кризи, освојувања, грабежи, палежи и, што е најтрагично, раселувања и егзодуси коишто ретко се забележани во друг регион.

Уште во деветнаесеттиот век, Србија, Грција и Бугарија создадоа свои држави а Македонија остана во состав на Турската Империја,

под турско владеење. Во тој период во Македонија, во повеќе бранови, се доселија многу припадници на народите од новосоздадените земји Србија, Грција и Бугарија, но и муслиманско население, со што се наруши етнонационалниот состав на овој простор.

Ваквите тенденции продолжија и во дваесеттиот век, така што во двете балкански војни Македонија е поделена меѓу соседите, при што раселувањата и егзодусот продолжиле. И во Првата светска војна положбата не се промени, напротив, со разни договори вршени се мосовни раселувања и колонизација, при што македонскиот народ доживеа разни егзодуси со големи размери. Бројката надминува неколку стотици илјади раселени Македонци и исто толку доселени.

И Втората светска војна не направи позитивни промени за Македонија. Таа остана поделена, а уште полошо, по Граѓанската војна во Грција, Македонија ја зафати бегалска криза при што трајно беа раселени најголем дел жители од Егејскиот дел, околу 500 000 Македонци.

Како резултат на економскиот развој по Втората светска војна, Македонија ја зафаќаат повеќе бранови на емигрирање на македонското население во прекуокеанските земји. Едновремено вршени се разни доселувања од Косово, Санџак и од други делови на регионот, околу 300 000, што ја измени етно-националната карта на овој регион.

По распадот на Југославија, Македонија се соочи со нов бран бегалци коишто претежно доаѓаа од Косово и Албанија, а со ескалацијата на косовската криза и воената интервенција на НАТО против СРЈ во 1999 година, настапи нова бегалска криза со која во Македонија беа сместени близу 400 000 граѓани. Оваа бегалска криза сè уште трае, бидејќи голем дел од раселените лица сè уште не се вратил на своите огништа.

Оваа кратка ретроспектива има за цел да укаже на долгорочниот карактер на кризите со кои се соочува регионот во кој живееме, па оттука и заклучокот дека земјите од регионот заедно со ООН, НАТО, ОБСЕ и другите релевантни фактори треба постојано да го проучуваат феноменот на кризите, да ги анализираат искуствата и да нудат адекватни решенија за нив. Притоа, од особено значење е потребата од создавање на инфраструктура, кадри и опрема како и од соодветна процедура за канализирање на кризите кои станаа наше секојдневие.

10

Научени лекции

Искуствата во регионот покажуваат дека кризите добиваат карактер на трајност и долгорочност. Оттаму досега научените лекции од нив треба да бидат наш натамошен патоказ за нивно надминување или елиминирање.

Нашите искуства покажуваат:

1. Потребни се опсежни подготовки, опремување, оспособување и планирање на сите институции на системот за прифаќање на предизвиците кои ги носат кризата и конфликтот, бидејќи развојот на кризите е тешко предвидлив.

2. Треба да се изгради систем на целосна транспарентност меѓу сите институции кои учествуваат во решавањето на кризите, ставање во функција на расположливата инфраструктура, на националните ресурси и современ менаџмент на кризите.

3. Уште во мирно време целосно да се регулира статусот на граѓаните коишто, како последица на кризата од политички, економски, социјални, демографски, етнички или верски мотиви, ќе станат предмет на присилни миграции.

4. Улогата на институциите на меѓународната заедница мора да биде поефикасна, навремена и целосна, доколку се сака последиците од кризите да бидат во подносливи граници.

5. Улогата во решавањето на кризите и последиците за земјите кои учествуваат во тој процес мора однапред да бидат разбрани, поддржани и материјално компензирани од меѓународната заедница како и од земји донатори.

6. Прашањето на националната безбедност на сите земји учеснички во решавањето на кризите мора да биде приоритетно и поддржано од меѓународната заедница, доколку се сака поефикасно учество на поголем број држави-контрибутори во излезот од кризата.

7. Искуствата покажуваат дека регионалниот пристап во надминувањето на кризите, регионалните контингенти и регионалната координација се клучни за излез од кризните зони.

8. Мотивацијата од секој вид и логистичката поддршка на актерите во решавањето на сите димензии на кризата се услов за ефикасност на мисиите.

9. Координацијата на активностите и планирањето на мисиите на ООН, НАТО, ЕУ, ОБСЕ и други организации се покажаа како неопходност за излез од зоната на кризата.

10. Поддршката и јакнењето на невладиниот сектор и неговото оспособување за учество во канализирањето на кризните текови е, исто така, задача од првостепено значење за ефикасноста на зададените мисии.

Клучни зборови: кризи, Балкан, стратегија, справување со кризи, конфликт.

Литература

1. **Гоцевски Т.**, *Разрешување и трансформација на конфликтите*, Македонска ризница, Куманово, 1999.
2. **Vukadinović R.**, *Međunarodni odnosi*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1995
3. **Wiberg H.**, *European peace research in the 1990's*, Akademiai Kiado, Budapest, 1993.
4. **Galtung J.**, *Peace Research-Education-Action*. Essays in Peace Research. Vol.1, 1999.
5. **Rapoport A.**, *Conflict in Man-Made Environment*, Harmondsworth, Middlesex and New York: Penguin Books, 2000.
6. **Sandole D.**, *Conflict Resolution in the Post-Cold War Era: Dealing with Ethnic Violence in the New Europe*, Working Paper No.6, Institute for Conflict Analysis and Resolution, George Nason.
7. **Rostow W. E.**, *Toward a Managed Peace*, New Haven Yale University.

SUMMARY

Trajan GOCEVSKI

PROTRACTED CHARACTER OF THE CRISES ON THE BALKANS

Despite the civilizational directions for starting global processes and establishing a new world order based on democracy, peace, demilitarization and respect of human rights, we finish this century in an opposite direction. The civilization is followed by multiplying of force, but still the power is appearing as the ultimate arbiter in solving the disputes among countries, and the phenomenon of war is on the scene almost continuously.

With one word the crises are our destiny and we are their contemporaries. The reasons for crises are numerous, but they can all be lined up under one common denominator, and that is division of political, economic and military power, that leads to new constellation of forces and relationships in Europe and wider.

The experiences in the region show that the crises have a permanent and long lasting character. Thus, the knowledge gained from them should be our further direction to overcoming or eliminating them as an ultimate goal of all countries.